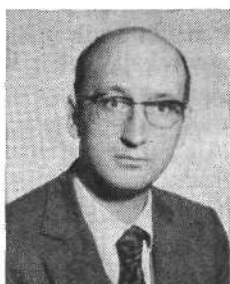


albanske gore je pretresel grom,
 nato se je stopila snežnica
 in oprala njegovo telo, tihi brodolom svita,
 in njegova usta, majhna ptica, ki niso žvrgolela,
 in njegove roke, odprti prostor samote
 — se niso jokale.
 Čemu naj bi jokale?
 Bil je pogumen dečko!



Jože
Pirjevec

Kritični zapiski o nekem boju

Pričujoče zapiske sem v večini pripravil za oddajo »Jutranji almanah«, ki sem jo vodil na tržaški radijski postaji v prvi polovici lanskega leta. Oddajo sem zasnoval kot nekakšen potpuri klepeta, kulture in komentiranja naše vsakdanjosti. Naključje je hotelo, da je v prvi polovici 1979 izbruhnila v Trstu naravnost histerična protislovenska gonja, ki jo je izzval predlog komunistične senatorke Jelke Grbčeve o globalni zaščiti naše narodnostne skupnosti v Italiji. Fašistične, nacionalistične, nazadnjaške sile so zagnale vik in krik ter napovedale pravo psihološko vojno Slovincem in vsem tistim, ki se zavedajo, da Trst brez sodelovanja z nami in z našo matico ne more živeti. V tistem trenutku se mi je zdelo, da ne morem in ne smem molčati: izrazil sem svojo oddajo kot tribuno, s katere sem razglabljal topoglavost naših nasprotnikov in jim odgovarjal, kot sem pač vedel in znal. Zapiski, ki so tako nastali, so s pismima, ki sta bili objavljeni v tržaškem italijanskem dnevniku »Il Piccolo«, skromno pričevanje, v kakšnih razmerah moramo živeti tržaški Slovenci. V prepričanju, da so naši problemi tudi problemi vsega naroda, jih, nespremenjene, ponujam zdaj v branje širši slovenski javnosti.

18. januarja 1979

Pred kratkim sem bral knjigo o koroških Slovincih, ki sta jo napisala dva moja prijatelja, docenta na dunajski in salzburški univerzi. Gre za temeljito delo o usodi slovenske manjšine v Avstriji po prvi svetovni vojni, ki brez olepšavanja prikazuje tesnobno politično razporejenost, v katerem so se morali naši rojaki bojevati za svoj obstoj po letu 1918. Posebnost knjige pa je, da je nista napisala Slovenca, temveč Nemca, ki sta se v imenu pravičnosti pogumno in inteligentno postavila v bran zgodovinske resnice. Brez dvoma je položaj slovenske manjšine na Koroškem v marsičem hujši od našega; vendar je moč ugotoviti, da se v vsej italijanski kulturi do sedaj ni našel nihče, ki bi bil z enako zavzetostjo, predvsem pa znanstveno tehtno razčlenil položaj naše narodnostne skupnosti. V tem je neka neobčutljivost, neka gluhost, še več: neka topoglavost, ki se mi ne zdi nič kaj laskava za italijansko, posebno pa za tržaško kulturo.

25. januar 1979

Zadnje čase si pogosto berem levite: očitam si, da preveč poudarjam nacionalni trenutek in se predajam nekakšnemu šovinizmu, ki je v današnjem svetu obupno staromodno. Nič ne pomaga misel, da smo Slovenci številčno tako šibki, da že zaradi tega ne moremo ogrožati nikogar, pa tudi ne tista Leninova ugotovitev, po kateri je treba v Galiciji podpirati tudi poljskega šlahčiča v njegovih nacionalnih naporih, ali prevedeno v bolj razumljiv jezik, da je boj manjšine za ohranitev svoje nacionalne identitete vedno upravičen, čeprav so njegovi nosilci reakcionarni sloji. Vedno znova mi prihaja na misel tisti Grillparzerjev motto: »Von Humanität zur Nationalität und Bestiolität.« »Od človečnosti, k narodnosti in zverinstvu.« Da je Grillparzer imel prav, smo lahko temeljito občutili v našem stoletju, ko je ideja narodnosti postala osrednja vrednota in dajala imeniten alibi vsem tistim zločincem, ki so jo izrabili za izpolnitev svojih črnih naklepov. S tem pa še ni rečeno, da ni mogoče Grillparzerju oporekati, kakor sem razumel prav sedajle pri pisanju teh vrstic. Ali ne odklanja s svojo obvezno trojico: humanizem, nacionalnost, zverinstvo tudi vsako idejo pravice, svobode, bratstva, ki jo beseda človečanstvo vsebuje? Ali naj se potuhnemo v brlog suženjstva zato, da ne bomo imeli prilike izbirati med dobrim in zlim in nam ne bo dano, čeprav zverinsko, grešiti? Ne, besedi človečanstvo v vsej njeni večpomenskosti se ne morem odpovedati in prav v imenu tega humanizma tudi ideji narodnosti ne. Če ne zaradi drugega, zaradi odpora tistega pranja možgan, kateremu so bili in so še podvrženi naši ljudje. Dogaja se, da se celo v slovenski družbi ne upajo priznati svoje narodnosti. Hišna postrežnica, ki enkrat tedensko skuša urediti naš domači kaos, se je na primer šele po dveh letih otajala in začela z nami govoriti v svojem in našem materinem jeziku. Kleparja, ki je delal pri nas samo nekaj dni, pa nismo pripravili tako daleč. Ali ni boj za narodnost v takih razmerah tudi boj za najsvetejše človečanske vrednote?

1. februarja 1979

Pred nekaj dnevi sem telefoniral prijatelju. Pričel sem z navadnim obrazcem: »Halo, tukaj ta in ta. Ali smem govoriti s tem in tem?« V besedo mi je segel zadirčen ženski glas: »Počasi, počasi! S kom hočete govoriti?« Takoj sem se zavedel, koliko je ura, in v najbolj hladnem tonu, kar ga premorem, odvrnil: »Očitno ne z vami, gospal!« »Pri nas govorimo samo italijansko!« je kaj nič gosposko zakrakala moja sobesednica. Hotel sem ji odgovoriti, da naj izrabi priliko in začenja širiti svoje lingvistično znanje, toda preden sem utegnil odpreti usta, mi je, da rečem z italijansko prispodobno, zaprla telefon v obraz. Incident, ki se mi še ni pripetil, čeprav se mi tu pa tam zgodi, da kličem napačno številko in ogovorim po slovensko italijanskega telefonskega naročnika, dogodek, ki me je zabaval, hkrati pa tudi silil k preišljanju: Odkod taka mržnja do Slovencev, do slovenske besede, kakršno opažamo pri nekaterih naših someščanih? Vojni in povojni dogodki je pač ne morejo razložiti; če bi mi Slovenci še vedno drezali v rano fašizma in njegovega terorja, bi imeli za sovraštvo do Italijanov še več razlogov, pa naj reče njegova prevzvišenost nadškof Santin, kar hoče. Tu je treba iskati globlje vzroke, ki koreninijo po mojem v strahu pred slovenskim in slovanskim svetom. To ugotovitev mi potrjuje tudi podatek,

za katerega sem zvedel pred kratkim in me je zelo pretresel: to namreč, da so po prihodu jugoslovanskih čet vsi italijanski duhovniki do zadnjega zapustili koprsko škofijo in s tem tudi čredo, ki jim je bila zaupana. Tudi če bi bila naša narodnoosvobodilna vojska sestavljena iz samih krvosesov, bi se po mojem kaj takega ne smelo zgoditi. Moral bi se najti kdo, ki bi kljuboval vsem objektivnim težavam prvega poveljnega obdobja in bi bil pripravljen v Kristusovem imenu sprejeti tudi mučeniško smrt. Nad vero pa je zmagala kultura: tista piškava, zaplankana kultura, ki ni hotela pogledati izza svojega plota. V takih razmerah se je moglo tudi razpasti popolno, naravnost patološko nepoznanje sosednjega naroda in hkrati strah pred njim: »Hic sunt leones« stoji zapisano za skoraj vse italijanske someščane na mestu, kjer žive Slovenci.

5. februarja 1979

Tokrat bom raje spregovoril o Prešernovem političnem nazoru in o njegovi družbeni dejavnosti. Podatkov, ki jih imamo na voljo, je malo: nekaj pisem in nekaj verzov, ki pa vendar dajo slutiti, da naš pesnik ni živel samo v svojem ustvarjalnem svetu, temveč je pozorno sledil dogajanjem svojega časa in vanje tako ali drugače posegal. Kot izhodišče za svoje razglabljanje bom izbral tri verze iz njegovega dela. Prvi je iz osmega soneta *Venca*, in v njem pesnik toži, da Slovenci »samo krvavi punt poznamo, boj Vitovca in ropanje Turčije.« Njegova ocena slovenske preteklosti in sodobnosti je polna tragike, ki mu jo je pač narekoval trezen pogled na razmere, v katerih je živel naš narod v prvi polovici prejšnjega stoletja. Narod kmetov, skoraj brez lastnega meščanstva, skoraj brez lastne kulture, ki se je z veliko težavo in ne brez notranjih trenj izvijal iz spon stoletne politične, ekonomske, socialne in kulturne podrejenosti.

Ta tragični obračun tisočletnega trpljenja pa Prešernu ni narekoval malodušja. Prešeren je sin svojega časa, globoko je prežet z mislijo romantike o napredku, ki da sili vsakega posameznika, vsak narod k stalnemu izpopolnjevanju, k neprestanemu razvoju. Če je le pogledal okrog sebe, je moral ugotoviti, da je ta ideja pravilna, saj so povsod v Evropi vstajali narodi, za katere se je pravilo, da so izginili z odra zgodovine. Predvsem velja ta ugotovitev za slovenske narode, ki so doživljali v prvi polovici 19. stoletja pravo kulturno renesanso. Že proti koncu 18. stoletja je nemški filozof Herder prerokoval slovanskemu svetu veliko prihodnost in kmalu so se njegove preroške besede začele uresničevati povsod med Slovani, na Češkem, na Slovaškem, na Poljskem, na Hrvaškem, v Srbiji, v Bolgariji, v Makedoniji, v Rusiji so se začeli pojavljati pesniki, pisatelji, politični delavci, ki so prekvasilili družbo, v kateri so delali, ji začrtali nova pota, ji dali zagona za novo življenje. Pojavile so se tudi ideje o sorodnosti slovanskih narodov, o njihovi skupni usodi, o nuji sodelovanja med slovanskimi izobraženci. Te misli je Prešeren dobro poznal in se zanje tudi navduševal. V vseh slovanskih literaturah ne poznam verza, ki bi lepše in plemeniteje izražal to vero v skupnost slovanskega sveta, kot je tisti Prešernov iz Uvoda h Krstu pri Savici. Saj se spominjate, Črtomir pravi svojim tovarišem pred usodnim bojem z Valjahunovimi četami, bojem, »ki je brez upa zmage«: »Največ sveta otrokom sliši Slave, tja bomo našli pot, kjer nje sinovi si prosti vol'jo vero in postave.«

Prepričanje o tesnih vezeh, ki spajajo slovanske narode v celoto, pa Prešerna ni zapeljalo, da bi bil sprejel tiste teze, po katerih naj bi imele pravico do obstoja in do razvoja samo štiri poglavitne slovanske skupine: poljska, češka, ruska in južnoslovanska. Naš pesnik se je odločno postavil po robu ilirskemu gibanju, ki se je v njegovi dobi širilo iz Zagreba in je razvijalo misel o enotnem jezikovnem ter kulturnem prostoru na slovanskem jugu. V polemiki z ilirskimi voditelji in njihovimi slovenskimi privrženci je branil pravico slovenskega naroda do lastnega knjižnega jezika in do lastnega kulturnega in političnega obstoja. Samo če bodo Slovenci ohranili in razvijali svojo narodnostno identiteto, bodo lahko prispevali svoj delež k splošnemu razvoju slovanstva in človeštva. Človeštva, ki je na poti k bratstvu, spravi, k sodelovanju in medsebojnemu spoštovanju. Od izida Prešernovih poezij sta dve svetovni vojni okrvavili našo zemljo, nešteto ljudi je padlo na bojiščih, vendar ostajajo njegove misli še vedno žive za vse tiste, ki kljub Dachauu, kljub Gulagu, kljub Hitlerju in Stalinu, kljub vsem malim in velikim tiranom, ki teptajo vsak dan vse, kar je svetega, živega, svetlega, verujejo v človeški rod in njegovo prihodnost:

»Žive naj vsi narodi,
ki hrepene dočakat dan,
da, koder sonce hodi,
prepír iz sveta bo pregnan,
da rojak
prost bo vsak,
ne vrag, le sosed bo mejak!«

12. februarja 1979

Zadnjič sem se s prijatelji zaklepetal pozno v noč: malo smo opravljali, malo govorili o umetnosti in politiki, kot je pač navada. Opazil sem, da naša politična razglabljanja sledijo neki krivulji, ki je bolj ali manj vedno enaka. Začnemo z lokalnimi problemi, preidemo na jugoslovanska notranja vprašanja, nato pa še na italijanska in svetovna. Ko smo govorili o Italiji, sem poudaril, kako me skrbi njena sedanost in kako malo vere imam v njeno prihodnost, posebno ko opazujem, s kakšno brezbriznostjo so državne oblasti in politične sile uničile celo generacijo mladih ljudi s tem, da niso poskrbele za njihovo ustrezno izobrazbo. Prijateljica me je zavrnila, da sem preveč črnogled, in mi posredno očitala, da govorim iz nacionalne ali nacionalistične nestrpnosti do vsega, kar je italijansko. Ta opomba, ki je bila bolj v njenem tonu kot v njenih besedah, me je rahlo prizadela: naslednjega dne sem si pošteno izprašal vest in pobrskal v njenih najbolj skritih kotih za sledovi protiitalijanske mržnje. Najprej sem ugotovil, da imam dosti večjo simpatijo do Italije, kadar sem na tujem, kot pa takrat, kadar sem doma. Ko človek takole živi v Moskvi, Beogradu, na Dunaju, v Münchnu, Parizu in Londonu ter izve samo iz časopisov o raznih umorih, ugrabitvah, o ekonomskih težavah, o političnih spodrseljajih, si ne more kaj, da ne bi čutil simpatije do države, katere potni list ima v žepu. Ko vidi črno, ponižno maso Gastarbeiterjev, si ne more kaj, da se bi ne čutil solidarnega z njimi, čeprav mu gre na živce njihov vik in krik. V tujini sem vedno nejevoljen, če mi kakšen angleški, francoski, avstrijski ali nemški znanec pove tisto plehko smešnico o italijanskih tankih, ki da imajo eno

prestavo za naprej, štiri pa za nazaj. Drugačen pa je moj odnos do Italije, kadar sem doma; vendar tega odnosa ne bi imenoval mržnja, temveč nestrpnost, naveličanost, užaljenost. Na žalost sem ujet v kolesje italijanske birokracije in se v njem počutim kot Charlot, ki ga v filmu *Moderni časi* požre stroj: popolnoma nemočen, na milost in nemilost predan nekim višjim silam, katerih logike ne morem in ne morem razumeti. Če pa potem še pogledam ljudi okoli sebe, posebno nekatere kolege, ki se širokoustijo s svojimi naprednimi pogledi, govore o sodelovanju med Slovenci in Italijani, pa že deset ali več let v Trstu študirajo zgodovino naših krajev, ne da bi se potrudili, da bi se naučili vsaj eno slovensko besedo ali se odpeljali vsaj enkrat v Ljubljano, potem pa me zagrabi sveta jeza, ki jo — priznam vam — vedno teže krotim.

20. februarja 1979

Prejšnji teden sem bral v tržaškem italijanskem dnevniku pismo, ki me je precej razburilo: Napisal ga je Domenico Maltese, svetnik pri vrhovnem kasacijskem sodišču. V njem je komentiral očitek, ki ga je proti njemu naperil Ferruccio Fölkel v svoji pravkar publicirani knjigi »Rižarna pri Sveti Soboti«. Fölkel je namreč v svojem delu citiral tudi razsodbo, ki jo je izreklo sodišče 29. aprila 1976 ob zaključku velikega procesa proti morilcem iz Rižarne, in posebej ožigosal kot neprimeren naslednji stavek: »Toda kmalu potem (namreč po porazu nacifašistov in razsulu Rižarne), je bilo mesto znova okrvavljeno, in to na nič manj gnusen način.« Fölkel v svoji knjigi ugotavlja, da gre za dokaj nepreviden namig na Italijane, ubite v »foibah« spomladi 1945. Svetnik Maltese pa kot avtor razsodbe v svojem pismu sedaj pribija — česar seveda nihče nikdar ni dvomil — da ni šlo za nepreviden namig, temveč za točno in zavestno trditev. Kako komentirati to pismo? Najprej z izrazi človeške pietete do vseh tistih, ki so na tej ali na oni strani padli med vojno. Mislim, da smo od dogodkov že tako daleč, da si naša vest to lahko privošči. Takoj nato pa z ugotovitvijo, da se tukaj izenačuje neki preišljeni, planirani, industrijsko organizirani pomor tisočev in tisočev ljudi s krvavim obračunavanjem v prvih tednih po vojni, kakršnega ni poznala samo naša dežela, temveč vsa Italija, kjer se je razvnelo partizansko gibanje. Če je tako, potem so tudi umor Musso-linija in njegove ljubice ter naslednji dogodki na milanskem Piazzale Loreto enako obsojanja vredni kakor Eichmannovi prevozi nedolžnih Judov in njihova nasilna smrt v koncentracijskih taboriščih. Kdor se spusti na pot takega izenačevanja, bo moral prej ali slej ugotoviti, da med fašistično agresivno vojno in narodnoosvobodilnim bojem pravzaprav ni nikakršne razlike. Ne dvomimo, da bi bila marsikom taka enačba všeč, posebno tistim, ki so nas Slovence prisilili dvajset let živeti v kulturnih katakombah in jih moti, da si danes, trideset let po vojni, lastimo tisti prostor pod soncem, ki nam gre.

20. februarja 1979

Zadnjič sem srečal prijateljico Italijanko, ki je že dolgo nisem videl. Poklepetala sva, kakor se med znanci spodobi, in si nato podala roke v pozdrav. Tedaj pa me zadrži in me nekako v zadregi vpraša, kam naj se obrne, da bi se naučila slovenščine. Začudil sem se, kajti do sedaj, čeprav

je napol dalmatinskega in napol slovenskega rodu, ni nikdar pokazala niti najmanjšega zanimanja za naš jezik in za našo kulturo. Nisem se mogel premagati, da je ne bi bil vprašal, od kod takšna nenadna razsvetlitev, pa mi pove, da se širi glas o skorajšnji dvojezičnosti in z njim preplah med italijansko meščansko in malomeščansko družbo. Zdi se, da se mnogi boje za svoje stolčke in za svoje kariere v prepričanju, da bodo v vsakem primeru privilegirani tisti, ki bodo znali tako italijanski kot slovenski jezik. Baje se že marsikdo naskrivaj uči slovenščine, da bi bil za vsak primer pripravljen, ko »sine dan«. Nisem se mogel premagati, da se ne bi bil od srca nasmejal ob misli na kakšno priletno profesorico ali kakšnega debelušnega uradnika, ki se v zatišju svoje kamrice ubada s skrivnostmi slovenskega samostalnika. Z vso izkušnostjo zamejskega Slovenca in sina zamejskega Slovenca pa si tudi nisem mogel kaj, da ne bi bil hkrati začutil nekakšnega pomilovanja do teh malih, preplašenih, negotovih, hlapčevskih ljudi. Koliko negotovosti o samih sebi, o svojem izvoru, o svoji vlogi v družbi in narodu se skriva za tistim skrivnim brskanjem po Kacinovi ali Toporišičevi slovnici.

Kakšni kompleksi, vprašanja, tragedije tlijo v zavesti in podzavesti marsikaterega našega someščana, sem zaslučil, ko mi je sestra, ki poučuje med drugim tudi slovenščino na Ljudski univerzi, povedala zgodbo neke svoje priletne učenke. Gre za gospo, ki je že blizu sedemdesetih in se je kljub temu začela z veliko vnamo učiti našega jezika. Cela desetletja je živela z materjo, a šele, ko je ta obležala na smrtni postelji, je odkrila, da je njena mati Slovenka. Starka je namreč v predsmrtni blodnji govorila po slovensko in po slovensko molila očenaš... Hčerko je odkritje tako presunilo, da se je odločila, da se nauči jezika, ki ga je njena mati celo življenje skrivala kot sramoto, ki pa jo je vendar tolažil takrat, ko je bilo treba storiti poslednji korak...

22. februarja 1979

Ko sem bil prejšnji teden v Rimu na predstavitvi neke knjige, je slavnostni govornik z velikim, prav italijanskim patosom govoril o Trstu in njegovih lepotah. Hkrati pa je tožil nad gospodarskim propadanjem mesta in dejal, kako ga vedno zbode, ko sreča Tržačana emigranta v Milanu ali v Rimu, ki mu pravi: »Trst je mesto, kamor gre človek umret.« Tega stavka sem se spomnil pred dnevi, ko sem bral poročila o zasedbi tukajšnjega italijanskega liceja Dante. Približno 150 dijakov je zasedlo šolsko poslopje in s tem preprečilo normalni pouk, zato da je tako izrazilo svoje nasprotovanje bilingvizmu. Seveda so bili dijaki deležni odobravanja in aplavza najbolj reakcionarnih in narodnostno nestrpnih sil v našem mestu, čeprav je treba v isti sapi povedati, da se večina njihovih sošolcev in profesorjev s to akcijo baje ni strinjala. Jaz seveda tistim, Slovencem sovražnim dijakom ne odrekam pravice do svobodnega izražanja političnih in narodnostnih nazorov. Vendar bi jih z vso resnostjo rad opomnil, da naj mislijo na svojo prihodnost in naj se začno učiti slovenščine. Kajti če bo obveljala njihova in bo Trst vztrajal v svojem slepem odklanjanju glede sodelovanja s slovenskim svetom, v katerega ga vključujejo suverene sile geografije in zgodovine, bodo tudi sami čez nekaj let nekje v Milanu, Rimu ali Turinu vzdihovali: »Trst je mesto, kamor gre človek umret.«

23. februarja 1979

Prejšnji teden sem sedel z dvema italijanskima znancema v krčmi, žulil osminko vina in razpravljal o nekakšnih knjižnih načrtih, ki smo jih v zadnjih časih začeli kovati. Pa se odpro vrata in skozi njih prihitijo skupina razgretih, živahnih mladih ljudi. Eden od mojih dveh znancev jih je poznal in jih povabil k naši mizi. Izkazalo se je, da so profesorji na nekem tukajšnjem italijanskem znanstvenem liceju in so pravkar prišli s šolskega sestanka. Vzrok za to konferenco pa je bila zahteva, ki je izšla iz dijaških vrst, naj bi v okviru šolskega pouka razpravljali tudi o vprašanju dvojezičnosti. Rekli boste, da je to vsekakor hvalevredna pobuda, ki da bi jo bilo treba razširiti na vse italijanske učne zavode, kjer o Slovincih učenci tako rekoč ničesar ne vedo. Tudi jaz sem tako mislil, dokler mi niso povedali, da so kot izvedenca za slovenska vprašanja, ki naj bi jih šola povabila predavat, predlagali dva znana fašistična duumvira. Zahteva ni brez neke logike, čeprav v začetku, ko jo človek sliši, ne ve, ali naj bi se od srca nasmejal ali od potrnosti razjokal. Nedvomno je mačka velik ekspert za miši, ali da povem manj plastično, zato pa bolj življenjsko: nedvomno sta Himmler in Goebbels dosti vedela o židovskem vprašanju in bi znala o njem razpresti poučno in zanimivo, čeprav morda nekoliko enostransko predavanje. Tega se je očitno zavedal tudi profesorski svet omenjene šole, ki se je, kot sem v začetku rekel, zbral na konferenci, da zahtevno kritično prerešeta. Po dolgem razpravljanju so le sklenili, da obeh »slovenovedov« ne povabijo, toda kar je najbolj žalostno, za to so se odločili z malenkostno večino: baje je samo šest profesorjev z ravnateljem glasovalo proti, medtem ko so bili kar štirje za, večina pa se je glasovanja iz strahu, hlapčevstva, neznačajnosti in strahopetnosti vzdržala. Skupaj z znanci smo nato ugotovili, da gre za močvirje, a močvirje, v katerega je davno zabredel Trst in iz katerega se ne more in ne more rešiti. Ko ga opazuješ, ko spoznaš, kako je široko in globoko, kako je negibno in smrdeče, bi dejal, da iz njega sploh ni rešitve.

26. februarja 1979

Ogledal sem si premiero Brechtove drame Mati Korajža in njeni otroci. Brechtovo gledališče poznam že dolgo: ko sem imel dvaindvajset do triindvajset let, sem kot bruc na univerzi malo študiral, a zato toliko več bral in bral. Spominjam se, da sem hodil v knjižnico Goethejevega inštituta in si sposojal zbrana dela nemških klasikov in jih od prve do zadnje strani tudi prežvečil. Vsaj tri take tour de force sem opravil in se dolgo mudil pri Goetheju, Thomasu Mannu in Brechtu. Zadnji se mi je zdel imeniten zaradi svoje neposrednosti, epske širine in odločnosti, s katero je postavil na zatožni oder meščansko družbo svojega časa. Spoštoval sem ga zaradi doslednega boja proti nacizmu in zaradi njegovih naprednih socialnih idej. Pozneje, ko sem zvedel, kako kompromisarsko se je včasih vedel po vojni v vzhodnem Berlinu in kako je pogosto klonil zahtevam tamkajšnjih komunističnih oblasti, sem ga manj spoštoval. Toda prav pred kratkim sem slišal neki njegov stavek, ki ga je izrekel, ko je v začetku petdesetih let izbruhnila v vzhodnem Berlinu znana delavska vstaja proti Ulbrichtovemu režimu, stavek ki odtehta marsikateri molk in marsikateri konformizem. Ko je vzhodnonemška vlada zadušila vstajo, je v posebnem dokumentu izrazila

svoje razočaranje nad proletariatom, ki da ne zna ceniti čarov stalinističnega raja. Brecht pa ga je komentiral: »Vlada ni zadovoljna s svojim ljudstvom. Najbolje je torej, da ga razpusti in si poišče novo.«

Vidim, da sem zašel. Hotel sem vam pravzaprav govoriti o uprizoritvi Brechtove Matere korajže v tržaškem slovenskem gledališču. Prav na kratko: imenitna scena, posrečeni kostumi, dobra glasba, zavzeti igralci. Skratka, predstava, na katero je naš teater lahko ponosen. Da kljub vsemu ni bilo tistega karakterističnega navdušenja, ki je glavna vsebina teatra, bo pripisati bolj kot ansamblu in režiserju Brechtovemu tekstu, ki se mi je zdel neke zastarel in neoseben, brez pravega pesniškega poleta: bolj antimilitaristični manifest kot umetnikova tožba nad opustošenjem, ki ga vojna pusti za seboj v človekovem okolju in v njegovi duši. Vendar je bil trenutek, ko me je dogajanje na odru vsega prevzelo in popolnoma prepričalo. To se je zgodilo na koncu drugega dejanja, takrat, ko je mutasta hčerka Matere Korajže (težko vlogo je zares imenitno zaigrala Miranda Caharija), ko je torej mutasto dekle splezala na stolp in začela biti plat zvona, da bi rešila mesto pred nenadnim napadom sovražnika. Zdelo se mi je, kot da je tista iznakažena, zapostavljena, zavržena deklica naš simbol, simbol zamejskih Slovencev. Od vseh strani nas obkoljuje sovražnik in nam preti z zaničevanjem in prezirom: mi smo pogosto, prepogosto pred njegovimi grožnjami tako nebogljeni, tako brez glasu. In vendar je treba kričati, kričati, da te kdo sliši in ti pomaga. Tako mi je bilo, da bi bil zaklical tistemu mutastemu dekletu visoko nad odrom: Bij, dekle, bij . . .

23. februarja 1979

Prejšnji teden smo imeli na oddelku za zgodovino na tržaški filozofski fakulteti sestanek s študenti. Druga točka dnevnega reda je bil problem dvojezičnosti; o njem se je razvila živahna razprava. Moram reči, da so študentje, ki so se sestanka udeležili, zavzeli zelo odprto stališče do vprašanja pravic, ki pritičejo slovenski etnični skupnosti v naši deželi. Brez izjeme so sprejeli resolucijo, ki sem jo pripravil z nekaterimi svojimi slušatelji, in jo naslednji dan tudi širili italijanskim tržaškim dijakom. Kljub vsemu pa se nisem mogel premagati, da jim ne bi bil očital nedoslednosti: dejal sem jim, da z besedami sicer branijo slovenske pravice, da ugotavljajo, kako je treba spoznavati slovenski jezik in kulturo, če naj se vzpostavi resnično spoštovanje med obema narodoma, ki živita na naših tleh, da se pa hkrati zadovoljujejo z besedami, ne da bi od njih prešli k dejanjem. Vprašal sem jih, koliko jih je med njimi, ki se resnično zavzemajo za slovenski kulturni svet in si ga skušajo prisvojiti. Rekel sem tudi, da mi sicer znamo italijanščino in poznamo italijansko preteklost, da pa med vsemi tržaškimi italijanskimi izobrazenci ni nikogar, ki bi se znal vsaj kolikor toliko pravilno izražati v slovenščini. Pripomnil sem, da tak odnos ni vreden intelektualca, ki mora biti odprt in sprejemljiv za vse, kar ga obdaja. Pa mi vstane neki kolega in mi odvrne, da on sicer priznava Slovincem vse pravice itd. itd., da se pa ne namerava učiti slovenščine, češ: življenje je kratko . . . Res je, sem mu dejal, življenje je kratko, pa vendar ne tako kratko, da bi se človek ne mogel naučiti slovenščine, če ima le dobro voljo za to. Epizodo omenjam zato, ker se mi zdi tipično za odnos marsikaterega, tudi naprednega italijanskega intelektualnega delavca do slovenskega vprašanja. Dokler je

dovolj zadevi služiti z ustnicami, kakor pravijo Angleži, bi nam točili samo med in mleko, komaj pa človek od njih zahteva kakšen kvalitativen skok, kakšno resnično soočenje s stvarnostjo, v kateri žive, se nabodičijo kakor ježi in odkrijejo vse svoje, pa čeprav podzavestno omalovaževanje našega življenja, dela in boja.

28. februarja 1979

Ker v življenju brez kanca pelina ne gre, bom tudi danes spregovoril o odnosu določenih italijanskih intelektualnih krogov do slovenskega vprašanja. Prejšnji teden je na zborovanju študentov na filozofski fakulteti, ki je bilo posvečeno razpravi o zaščiti naše skupnosti, neki kolega, sicer znan po svojih naprednih stališčih, očital predlogu senatorice Grbec, da teži k nekakšni osamitvi slovenskega življa v Italiji in njegovi ločitvi od večinskega naroda. Izrečena je bila tudi beseda geto, češ da se mi Slovenci zapiramo v svoj krog in ne iščemo dialoga s someščani. Kadar slišim ta očitek, mi vedno zavre kri. Zdi se mi nevzdržen, pa naj nanj gledamo kakorkoli, z zgodovinskega ali čisto človeškega zornega kota. Geto je, kot veste, četrt, v katero so se morali v srednjeveških mestih stlačiti Židje, da bi s svojo navzočnostjo ne okužili »krščanskega« prebivalstva; pa tak geto vedno nastane po volji večine, ki kakšno skupino »drugačnih« tako ali drugače ogroža ali pa je nasproti njej sovražno razpoložena. Očitati torej tistim, ki so iz določene sredine izobčeni, da se zapirajo v geto, je po mojem skrajno netaktno, če ne že posmehljivo. To misel sem tudi javno povedal, hkrati pa pridal, da se Slovenci tudi v časih najhujšega fašističnega terorja nismo nikdar zapirali sami vase: takrat, ko so našo kulturo in naš jezik kratko in malo zanimali in ju na vse načine preganjali kot kužno zalego, so naši intelektualci, kolikor jih je sploh smelo ostati v mejah »civilne« Italije, prevajali Danteja in Manzonijsa ter z velikimi ljudmi tiste Italije, ki jo mi spoštujemo, seznanjali naš narod. Naj samo spomnim na svetel in pokončen lik profesorja Budala, ki je na tem področju toliko storil. Če bi gnal zadevo do njenih skrajnih meja, bi celo rekel, da nismo mi tisti, ki se zapiramo v geto, temveč da se vanj zateka večinski narod v naši deželi, ki noče o nas ničesar videti ne slišati. Ali ni morda melonarski Trst po svoji mentalni sklerozi, kulturni gluhosti, provincialni strahopetnosti en sam velik geto?

7. marca 1979

Zadnjič sem v svoj seminar o zgodovini slovenskega naroda povabil tržaškega kolego, da nam nekaj pove o socialističnem gibanju na Primorskem med leti 1890 in 1914. O tem problemu je kolega napisal celo knjigo, tako da je bilo pričakovati bogato in tehtno predavanje. V resnici ni mogoče reči, da nismo slišali marsikaj novega in zanimivega; vendar se nisem mogel premagati, da ne bi bil v komentar k predavateljevim izvajanjem omenil, kako malo italijanski zgodovinarji poznajo slovensko preteklost na naših tleh, brez njenega poznavanja pa po mojem ni mogoče posredovati jasne slike resničnega razpleta dogodkov na Tržaškem in Goriškem. To ugotovitev je še podkrepil poseg nekega študenta na zborovanju, ki smo ga priradili skupaj s predstavniki socialistične in komunistične stranke ter slovenske skupnosti, da bi dijaštvu razložili, kakšni so naši problemi in zahteve. Študent, ki se je oglasil k besedi, je v dobri veri hotel poudariti, da

raste nacionalni konflikt na naših tleh iz socialne neenakosti med Italijani in Slovenci. Storil pa je to tako nespretno, da je iz njegovih besed izzvenelo, kakor da so bili Slovenci v začetku stoletja ena sama čreda lumpenproletariata, s katerim so avstrijske oblasti manipulirale po svoji volji in ga uporabljale v boju proti italijanskemu socialističnemu gibanju. Jasno je, da je omenjeni študent samo ponavljal tisto, kar je slišal od svojih docentov, ti pa, kakor je videti, nimajo pojma o vitalnosti, pomenu in vlogi socialne demokracije na Primorskem v letih pred prvo svetovno vojno. Kolega, o katerem sem govoril na začetku, je v odgovor na moje očitke samo dejal, da je bil Trst v 19. stoletju pač zelo italijanski... »Odvisno je pač, s katerega zornega kota nanj gledaš«, sem mu odvrnil. »Jaz bi ti lahko tudi rekel, da je bil zelo slovenski.« Mislim, da je tako enostransko gledanje na tržaško realnost zelo razširjeno v številnih krogih našega mesta, tudi v tistih, ki so nam načelno naklonjeni. Mislim pa tudi, da ga je treba začeti rušiti in podirati mit o izključnem italijanstvu Trsta: mi, ki tukaj živimo že celo tisočletje, imamo pač pravico, da ugotavljamo, kako je Trst z okolico vred pač tudi zelo slovenski.

4. marca 1979

Spoštovani prof. Livio Pesante,

čeprav sva oba v isti stranki, nimam časti, da bi Vas osebno poznal. Vem pa, da ste človek s široko kulturo in borec za pravičnost. In prav zaradi spoštovanja, ki ga gojim do Vas, Vam pošiljam tole pismo. Ne bom Vam skrival, da so me neprijetno začudile nekatere Vaše trditve, ki jih je objavil prejšnjo soboto »Il Piccolo«. Mislim predvsem na tisto, ki je bila s tolikšnim zadovoljstvom podčrtana celo v naslovu Vašega članka, da se namreč tržaškimi Italijanom ne splača učiti slovenščine. Neprijetno so me presenetile, ker se po mojem intelektualcu, ki bi vedno moral imeti v sebi nekaj Odiseja, ne spodobi, da bi javno odsvetoval kakršnokoli znanje, pa četudi gre za znanje jezika, ki ga govorita samo dva milijona ljudi. So pa še drugi vzroki, ki me silijo, da se spoprimum z Vašimi trditvami. Če bi Trst stal na enem od tistih srečnih eolskih otokov, ki po Homerjevih trditvah svobodno plujejo po morju, in bi se lahko, kadar bi se mu zljubilo, odtrgal od zaledja, bi moglo biti neznanje slovenskega jezika in nepoznavanje slovenske kulture za njegove prebivalce tudi nepotrebno. Suvereni zakoni narave pa so za vedno zasidrali mesto in zaliv ob ozemlju, na katerem žive Slovenci. In ker so ti, kot Vi sami trdite, »mlad« narod, je verjetno, da se bodo Italijani in Slovenci še dolga stoletja srečevali in se »pogovarjali«, da rečem s Tommaseom, prav v Trstu. Meje in nevarnosti takih »pogovorov«, ki tečejo v enem samem jeziku in so pogojeni s skoraj popolnim nepoznavanjem kulture, zgodovine in miselnosti drugega sogovornika, je pred več sto leti jasno zaznal dalmatinski pisatelj, ki je »avtonomistom« iz Splita in Zadra neprestano ponavljal: »Ne smemo slepiti ne sebe ne drugih; slovanski jezik, ki ga med Dalmatinci ni mogoče ugasniti, je treba gojiti in spoštovati, tudi če ga kdo ne zna govoriti.« Če bi ta nasvet imel kakšno posledico, bi bila brez dvoma usoda italijanske kulture v Dalmaciji in Istri drugačna. Zgodilo pa se je, da so »avtonomasi« raje gledali z viška na narod, na jezik, na kulturo, ki je bila mlada in je bila kot taka polna zagona in volje po uveljavitvi. Nasilni in travmatični spopad ja bil neizbežen. Potrebe po drugačnem odnosu niso pozneje občutili niti številni socialisti, ki so kljub

svojemu internacionalizmu, morda pa celo nezavedno, še vedno gojili protislovanske predsodke. Zgovoren v tem pogledu je razburjeni komentar Lajosa Domokosa zaradi obtožb, ki so jih tržaški liberalci zvrčali na ustanovitelja italijanske socialistične stranke na Primorskem. Učekarja, da je namreč »ščavo«: »Ubogi Učekar! Kanalje nacionalizma in akademiki iredentizma... si dovoljujejo očitati ti, da si Hrvat!«

Večkrat sem se vprašal, od kod raste ta pogosto kar iracionalni in patološki strah pred slovansko okužbo. Po mojem je prvi razlog socialnega izvora: bogataš, meščan, intelektuallec ni hotel imeti nič skupnega s slovenskim »parijem«, ki je bil navadno kmet ali proletarec, katerega je imel za nevrednega svoje pozornosti, pa tudi delno nevarnega. Značilno je, da Italo Svevo, pa čeprav je dolgo živel na Opčinah, v svojih delih ni niti bežno opisal tiste etnične in socialne resničnosti, s katero je bil vendarle vsak dan v stiku. Ta ironični raziskovalec meščanskega sveta je dobro pazil, da ne bi prekršil glavne zapovedi »boljšega« Trsta: tiste namreč, ki je ukazovala, da Slovencev v okolišju in mestu samem ne smeš opaziti. Druga razlaga je povezana s prvo: mnogi, premnogi mali in srednji meščani imajo deda ali pradedu »kranjskega« rodu. Komaj so se znebili hlevskega smrada; če pa bi se začeli zanimati za slovenski jezik in kulturo, za neko »manjvrednost«, katere so se komaj otesli, bi bili v nevarnosti, da spet padejo vanjo kakor muha v močnik. To nam tudi pojasnjuje, zakaj italijanski Trst do sedaj ne samo ni dal slavista, vrednega tega imena, ampak tudi ne intelektualca, ki bi bil zmožen kolikor toliko pravilno spregovoriti po slovensko. In vendar je za zgodovinarja naših krajev, za politologa, ki se skuša približati problemom samoupravljanja, za filologa poznanje slovenščine pomembno, včasih pa kar neobhodno.

Pa ne gre samo za sorazmerno ozek krog znanstvenikov. Tu so še vsi tisti ljudje, ki se iz poklicne dolžnosti srečujejo s Slovenci, Hrvati in Srbi. In s tem prihajam še na tretji razlog, zaradi katerega se mi zdi, da je tržaškemu Italijanu znanje slovenščine koristno. Obotavljal sem se, preden sem ga zapisal, ker ne bi hotel, da bi me obtožili tistega naivnega panslavizma, s katerim so se pregrešili v prejšnjem stoletju Črnogorci, ki so trdili, da je njih in Rusov dvesto milijonov. Drži pa, da pomeni beseda »pozor« isto v Sloveniji kot na Češkem in je treba naročiti »ribo« tako v Ljubljanski kot v leningrajski restavraciji. Seveda so to postranski razlogi za učenje slovenščine. Poglavitni je tisti, ki sem Vam ga že na začetku omenil: le po poti boljšega medsebojnega spoznavanja se bomo lahko bolj spoštovali, cenili, in če hočete, ljubili. Le tako Trst ne bo ostal tisto, kar je dolgo bil: »vzhodna vrata« z deveterimi zapahi.

13. marca 1979

Prejšnji petek smo na filozofski fakulteti organizirali okroglo mizo o problemih Beneške Slovenije. K sodelovanju smo povabili filologa pa še nekaj kulturnih delavcev iz same Benečije, ker smo želeli predstaviti tržaški publiko ne samo znanstveno, temveč tudi čimbolj aktualno plat tega zastavljenega dela našega naroda v Italiji. Okroglo mizo smo organizirali predvsem za študente, in to za italijanske, ki so v zadnjih tednih precej tarnali, da o Slovencih ničesar ne vedo, in zahtevali, naj fakulteta v tem smislu kaj ukrene. Na žalost sem moral ugotoviti, da se je prireditve, kot

skoraj vsakega podobnega predavanja o slovenskih vprašanjih, ki ga prireja-
mo na fakulteti, udeležilo skoraj izključno slovensko občinstvo, to pa je o
revah in težavah naših ljudi iz Nadiže in Tera že tako poučeno. Razočarali pa
so me tudi tisti redki Italijani, ki so bili navzoči. Sodelavci pri okrogli mizi
so namreč predstavili zelo pretresljivo sliko svojih življenjskih razmer, ki so
kar klicala po pojasnilih, dopolnilih, razpravah. Nihče se ni oglasil k be-
sedi . . . V nebo vpijoča pričevanja o zatiranju, ki so ga bili in so ga še
deležni ti naši bratje, so polzela kot voda po kamenju po srcu in pameti
italijanskih poslušalcev, ki so bili v večini levičarji in se imajo za človeko-
ljube. Če sami Slovenci ne bili sprožili razprave, bi se bilo vse skupaj
končalo v najbolj klavnem molku . . .

20. marca 1979

Prejšnji teden sem pri iskanju primernega televizijskega programa
čisto po naključju pristal v sejni dvorani tržaške mestne hiše, kjer je tekla
razprava o proračunu za prihodnje leto. Kot veste, je šlo za pomemben do-
godek, kajti nihče ni prav vedel, ali bodo opozicijske stranke sprejele
proračun ali ne. V drugem primeru bi moral odbor, ki je sestavljen iz članov
Liste za Trst, odstopiti in prepustiti mestno krmilo vladnemu komisarju.
Zaradi vzdrževanja krščanske demokracije se to ni zgodilo, kar pomeni,
da bo v prihodnjem letu upravljala mesto skupina okoli župana Cecovinija
in podžupanje Gruber-Benko. Tukaj ne nameravam razpravljati, ali se mi
to zdi prav ali ne, želel bi vam le poročati o govoru, ki ga je imel na tisti
pomembni seji prvak radikalcev Pannella. Govoril je z velikim patosom, pa
tudi z nedvomno spretnostjo in prisebnostjo ter povedal marsikaj pametnega.
Tako je na primer razumel, da je eno od bistvenih, če ne bistveno vprašanje
Trsta odnos med tu živečimi Italijani in Slovenci, ter da je prihodnost
mesta odvisna od pozitivne rešitve tega vprašanja. Pravilno je tudi ugotovil,
da je dvojezičnost nič manj in nič več kot pravica vsakega državljana, da
sme v pomembnih trenutkih svojega življenja uporabljati materin jezik.
Žalostno pri vsem tem je, da se je do tega spoznanja prikopal človek iz
osrednje Italije, da pa do njega še niso prišli številni naši someščani, v žilah
katerih teče tudi slovenska kri. Pannella je zaključil svoj govor z donečim
stavkom: »Gospod župan«, je rekel, »prosim vas, da me imate odslej za
tržaškega Slovenca«. Če povem po pravici, se mi je zdela ta krilatica
malo bombastična, kajti pogumno bi bilo razglasiti se za Slovenca, če bi
Slovenci morali nositi rdečo zvezdo na plaščih, kakor so Judje med vojno
nosili Davidovo, in bi nam, kakor v preteklosti, grozili fašistični pendreki,
zapori in posebna sodišča. Toda ne zmrdujmo se nad človekom, ki razglaša
svojo solidarnost z nami. Rajši se zmrdujmo nad županom, ki je Pannellov
demagoški zaključek komentiral z ironično ugotovitvijo: »Potem se boste
moralj začeti pridno učiti«, kakor da bi bilo seznanjanje s slovenščino in s
slovensko kulturo nekaj smešnega, odvečnega, eno samo zapravljanje časa.

(nadaljevanje in konec prihodnjič)

Kritični zapiski o nekem boju (II)



Jože
Pirjevec

26. marec 1979

Zadnje čase, ko pri nas govorimo o dvojezičnosti in o rabi slovenskega jezika v javnem življenju, se mi je zgodilo nekaj čudnega: začel sem prisluškovati zvoku slovenske besede in odkril njeno lepoto. Lukrec pravi na nekem mestu svoje mogočne pesnitve *O naravi stvari*, da se pogosto ne zavemo krasote zvezdnatega neba zaradi tega, ker nam je stalno pred očmi. Rekel bi, da velja isto za naš jezik:

vedno nam je prožno orodje pri izražanju misli in čustev, tako da človek njegovih estetskih vrednot niti ne opazi in se zanje ne zmeni. Jaz, kot pravim, pa sem jim začel prisluškovati pri vseh tistih, s katerimi imam priliko govoriti po slovensko. Posebno rad to počenjam pri svojem ne še triletnem nečaku Igorju, ki je v tisti dobi, ko se otroško čebljanje spreminja v govorico: vsak dan nas preseneti s kakšno novo besedo, ki jo je kdove kako pobral iz naših pogovorov in si jo prisvojil z zavidljivo lahkoto, ki je lastna otrokom. Sedaj je že pravi mojster v botaniki, saj pozna imena vseh dreves, ki rastejo na našem vrtu, da o njegovem poznavanju vsega tistega, kar leze in gre na suhem in v morju, niti ne govorim. Velik izvedenec je tudi na področju gradbeništva, cestnega in železniškega prometa, pa tudi na kuharsko umetnost se spozna. Ko tako poslušam iz njegovih ust te miše, dobre, stare besede, ki so prišle do nas od naših staršev in prednikov v nepregledni vrsti generacij in jih mi podajamo naprej kot najbolj dragoceni del nas samih novim rodovom, vzkipi v meni neizrekljiva jeza proti vsem tistim, ki hočejo našo besedo tu, na naših tleh utišati, in trdna volja takemu početju z vsemi intelektualnimi in če treba tudi fizičnimi silami kljubovati . . .

30. marca 1979

Ko sem bil majhen, mi je stara mama iz Kranja poslala Puškinovo Pravljico o carju Saltanu, ki jo je tako imenitno prevedel Oton Župančič: velika, čudovito ilustrirana knjiga je postala za nekaj časa moje najljubše čtivo in je kot iskra razvnela mojo otroško domišljijo: mislim, da sem začel pisati svoje prve stvari prav pod vtisom Puškinove poezije. Car Saltan je izredno radoveden človek. Na svojem dvoru hoče zbrati najimenitnejša čudesa sveta, zato vabi k sebi mornarje, da mu pripovedujejo, kaj so na potovanjih nenavadnega videli in izvedeli. Toda nad carjem bede tri harpije, ki jih Puškin na kratko opiše takole: »Ta, ki tke, in ta, ki kuha ino Baba Babaruha«. Komaj car ukaže, naj mu prineso zadnje čudo, o katerem je slišal, že posežejo vmes te tri babure, ki mu natvezijo o novem čudu, ki je še bolj nenavadno od prejšnjega, in tako preprečijo, da bi obveljala njegova. Vendar pravljica ne bi bila pravljica, ko se ne bi končala srečno; carjev sin, ki so ga »ta, ki tke, in ta, ki kuha ino baba Babaruha« skupaj z

materjo izgnale na čarobni otok, se, spremenjen v muho, vedno vmeša v dogajanje in nekoč piči eno od tetk, nato pa s pomočjo dobre vile izpolni prav tisto, kar je car hotel.

Ves ta dolgi uvod sem povedal, da vam razložim, zakaj so se mi Puškinovi verzi pred dnevi spet vrnili v spomin. Sam imam namreč na svojem službenem mestu opraviti s takšno trojico, kakor jo je opisal ruski pesnik. »Ta, ki tke, in ta, ki kuha ino baba Babaruha« so sicer spoštovani profesorji zgodovine, ki na ves glas izražajo svoje razumevanje za slovenske probleme, ne da bi obenem storili karkoli, da bi se z njimi resnično spoprijeli, jih razumeli in rešili. V resnici jim gre le za vpliv na študente; in ker je danes na levi moderno biti prijatelj Slovencev, se razglašajo za naše prijatelje, ampak da je treba tudi kaj storiti, na primer odmeriti slovenski zgodovini pomembnejše mesto v učnem programu, zamahnejo za tabo kot za nadležno muho.

5. aprila 1979

Med fotografijami, ki jih človek danes dobi na vpogled, je več tragičnih kot spodbudnih: fotografije z bojišč v severnem Vietnamu, fotografije na smrt obsojenih v Iranu, fotografije pogromov proti črncem v Južni Afriki in še in še . . . Vendar je treba tudi priznati, da drži tisto pravilo o odnosu med našim odzivom na tragedijo in zemljepisno oddaljenostjo: čim bolj daleč se kaj hudega zgodi, tem manj boleče odjekne v naši zavesti. In tako moram reči — čeprav se zavedam, kako je pravzaprav ta ugotovitev porazna — da me fotografija mrtvega kitajskega vojaka ali ustreljenega Iranca manj preseneča od fotografije, ki je dokumentirala razdejanje Marijine cerkvice v globeli Glinščice. Kolikor vem, niso odkrili storilcev tistega dejanja pa čeprav so svoje hrabro dejanje podpisali z nacističnimi svastikami in raznimi protislovenskimi rasističnimi parolami. Razbili so sedeže, pomazali stene, celo nad leseno pročelje so se spravili in ga zažgali. Ta dogodek me vedno bolj potrjuje v misli, da smo Slovenci v današnjem Trstu v podobnem položaju, kot so bili Judje v Nemčiji Weimarske republike. Nismo samo diskriminirani na delovnih mestih in v javnem življenju. Gre za nekaj drugega: na nas gledajo kot na tujce, na zahrbtnne sovražnike, na manjvredne ljudi, ki jih je treba zaničevati in zatreti. Zadeti nas je treba najprej v naših simbolih, kot so na primer spomenik v Bazovici, dvojezični napisi na naših šolah ali kot je cerkva v Glinščici, ki že od XIII. stoletja vabi v svojo samoto slovenske romarje. Tudi v Nemčiji dvajsetih let so začeli tako: s sramotilnimi napisi, z napadi na sinagoge. Potem je prišel Hitler in potem Dachau in Mauthausen. Ne dvomim, da si marsikatera tržaška črna srajca želi povratka tistih časov. A naj ve, da Slovenci nismo Židje ne iz dvajsetih, ne iz tridesetih let . . .

7. aprila 1979

Prejšnjo soboto sem prebil zelo zanimivo: bral sem Slavjanskega rodoljuba, časopis, ki ga je izdajalo v Trstu leta 1849 na novo ustanovljeno Slavjansko društvo. To je bila prva organizacija tržaških Slovencev, ki ji je predsedoval najprej pesnik Jovan Vesel-Koseski, potem pa od januarja 1849 dalje Ivan Cerar, glavni pobudnik Slavjanskega rodoljuba. Pred leti je Samo

Pahor izdal faksimile tega mesečnika, ki je izhajal od marca do avgusta 1849, ter ga opremil tudi s potrebnim znanstvenim komentarjem. Za to delo mu moramo biti hvaležni, kajti Slavjanski rodoljub je dragocen dokument naše volje do obstoja in kulture ter socialne rasti, pa tudi našega občutka zapostavljenosti, v katerem je iskati dobršen del našega odnosa do italijanskih someščanov. Poslušajte, s kakšnim naivnim samozadovoljstvom kronist opisuje otvoritev novih društvenih prostorov 6. decembra 1848 v tržaškem Tergesteju: »Imamo v našim stanišu prostorno sobo (salo)-predizbo in tri izbe; soba je krasna, s pozlačeno kovno in enakim stenjskim svečnikami po pet ročnikov, nje oknja pa in zercala z lepim polzagrnalam slavjanskonarodnih barv okinčani, bila je že soba večkrat vsa polhna družbenikov in slavjanskih prijatelov. Tri izbe služijo v navadno vsakdanjo zberališe in prijateljsko medsebojno pogovarjanje družbenikov, in posebno srednja večji izba, ki se pozimi sogreti da, v čitalnico novin, časopisov in kakšnih knjig; stene iste izbe so olepšane z izlikami našega svitliga in ljubljeniga mladiga Cesarja — hrabriga bojovoda Jelačića — črnogorskiga Vladika in z lepim obrazom »Serbi okoli pevca«. Kot pravi Samo Pahor, je slovesna prireditve v največji tržaški palači navzoče globoko presunila. Očividci so poročali, da je marsikateremu starcu solza orosila lice, ko je prvič v svojem življenju slišal svoj materin jezik v tako imenitni družbi. Toda, ali ni, kakor da bi brali poročilo o dogodku včerajšnjega dne. Ali ni, kakor da se Slovenci še vedno nismo otesli nekakšnega občutka manjvrednosti in se nam zdi še vedno imenitno, če se lahko zberemo v praznjih oblekah v prostorni pozlačeni »sali«? Ali ni, kakor da smo bili še včeraj podložna raja, kakor da nismo šli skozi pekel fašizma in skozi vice partizanskih gozdov? Na tisti pekel in na tiste vice bi morali pomisliti, kadar nas popade sla po »meščanskem ugledu«.

9. aprila 1979

Spoštovani gospod urednik,

dovolite mi, da še enkrat izrabim Vašo potrpežljivost, predvsem pa potrpljenje bralcev Vašega lista. Nisem prijatelj časopisnih dvobojev, toda vabilo, ki mi ga naslavlja gospod A. D. na straneh vašega časnika, naj namreč ne vmešavam Tommasea v polemiko o dvojezičnosti, je preveč rezko, da me ne bi spravljal v skušnjavo. Leta in leta sem prebil nad papirji dalmatinskega pisatelja in mislim, da ga dovolj dobro poznam, da lahko rečem, kako imenitno se vključuje v pričujočo polemiko — med drugim tudi zato, ker so mu bile polemike všeč, posebno takšne, v katerih je lahko dal duška vsej svoji nestrpnosti (kot na primer v tisti, naperjeni proti Hrvatom). Njegov značaj, tisti značaj, ki je stoletja prej silil svetega Hieronima, da je prosil: »Usmili se me, Gospod, ker sem Dalmatinec«, je bil pogosto močnejši od njegove krepke pameti, pa tudi dobrotljivosti. In bojim se, da se isto dogaja tudi nam, jadranskim Slovanom in Italijanom, ki smo rojeni na istih tleh in nas veže toliko krvnih, zgodovinskih, miselnih vezi.

Toda prav zaradi tega, ker se je zavedal našega tesnega sorodstva, je bil spremenljivi, zamerljivi Tommaseo vsaj v enem stalno istega prepričanja: v zavesti namreč, da bosta oba naroda dežele dosegla polnost svojih sposobnosti samo tedaj, če se bosta zmožna medsebojno spoštovati, razumeti in sodelovati. V tem duhu je vabil gospodujočo manjšino v Dalmaciji, naj

prisluhne zahtevam zaslužnjene večine. In v tem duhu vključujem jaz njegovo misel v svoja razmišljanja o odnosu med Italijani in Slovenci v Trstu in v vsej naši deželi.

Pred dnevi je neki moj znani kolega v razpravi diskusije s študenti o zakonskem osnutku senatorice Grbčeve izrazil upanje, da bo prišel dan, ko bodo Italijani našega področja manj Italijani in Slovenci manj Slovenci. To je, po mojem, zgrešeno postavljanje problema: ne smemo namreč izgubiti svoje osebnosti, pač pa jo izpopolnjevati, zato da bomo lahko tako bogatili sebe in druge ter skupno skušali postati, če že kaj, boljši evropski državljani. Ker me navdihujejo takšne ideje in prepričanja, Vam priznavam, da zasledujem s skrbjo in neugodjem razpravo, ki se je v zadnjem času razvnela v našem mestu. Kdor pozna vsaj površno zgodovino zadnjega stoletja, si ne more kaj, da bi v njej ne zaznal nekaj zatohlega in starega. Dovolj je, če se spomnimo na tisto Evropo v miniaturi, ki je bila včerajšnja Avstrijo in na vzroke njenega razpada. Pomislite samo, da je 1859. padla Windischgrätzova vlada pod navalom nemških nacionalistov zaradi tega, ker je obljubila, da bo v Celju poleg nemške ustanovila tudi slovensko gimnazijo; in da so 1897. na Dunaju, v Pragi in v drugih mestih izbruhnili veliki nemiri, ki jih je povzročila odločba ministrskega predsednika Badenija, da vpelje na Češkem in Moravskem v državno upravo češčino kot uradni jezik. Takrat, kot danes, je botroval temu odločnemu nasprotovanju strah, strah, da se bo treba naučiti jezik, ki je po splošnem mnenju težak in neokreten; strah, da te bo prekosil v karieri kdo, ki ga že od rojstva zna. Toda če je ta strah imel včeraj kakšno opravičilo, (odlok je namreč predvideval, da se bodo morali vsi uradniki v češkem kraljestvu v štirih letih naučiti češčine), je danes popolnoma brez smisla, predvsem zaradi različnega številčnega odnosa med etničnima skupinama, pa tudi zaradi tega, ker zakonski osnutek ne predvideva, da bo moral vsak državni uradnik znati slovenščino, ampak da bo morala javna uprava v svojih stikih z državljanom uporabljati njegovo materinščino — če bo ta kaj takega zahteval. In za to pač niso potrebne legije dvojezičnih uradnikov in prevajalcev.

Jasno je vsekakor, da dvojezičnost, tudi če bo odobrena, ne bo rešila vprašanja odnosov med Italijani in Slovenci v Trstu. Ti odnosi se bodo izboljšati samo, če bomo ustvarili drugačno duhovno in kulturno atmosfero, če boste zmožni, da se soočite z resničnostjo, ki je navzoča za vsakim mestnim vogalom. Napor spoznanja in razumevanja, ki ga Slovenci zahtevamo od naših italijanskih meščanov, ne gre jemati kot odškodnino za vse tisto, kar smo pod fašizmom morali prenesti. Gre za staro zahtevo, ki je prišla na dan že leta 1848/49 na straneh prvega slovenskega časopisa v Trstu, *Slavjanskega rodoljuba*. Njegovemu uredniku se je namreč že takrat zdelo potrebno z ogorčenjem in tudi z žalostjo očitati tukajšnjim Italijanom, »da ne poznajo niti soseda v svojem lastnem gnezdu«. Od takrat je minilo več kot sto let in mi smo šli skozi marsikatero izkušnjo: predvsem skozi izkušnjo narodnoosvobodilnega boja, ki nam je vcepil zavest o naši moči, o naših vrednotah in o našem dostojanstvu. Jasno je, da nas jezi, da moramo še danes kakor pred sto leti, ponavljati iste očitke italijanskim someščanom in da reagiramo na to včasih kar vsiljivo. Toda tako ravnanje nam narekuje — če smem govoriti v imenu vsega svojega naroda — ne sla po nadvladi, temveč želja po tistem sožitju, po tisti spravi, za katero se je zavzemal intolerantni Tommaseo.

11. aprila 1979

Naša mati podžupanja je ženska z bujno domišljijo, da o njeni veliki načitanosti in kulturi niti ne govorimo. Predstavljajte si sedaj, kakšna eksplozivna mešanica lahko nastane, kadar se v njenih možganih fantazija, načitanost in kultura spojijo v politične zaključke in predloge. Človek nad tolikšno jasnovidnostjo, modrostjo in perspektivo ostaja od samega začudenja kar odprtih ust.

Pred dobrim tednom si je nakopala jezo svojih somišljenikov in volilcev s tem, da je ugotavljala, kako mora obstajati med Slovenci in Italijani na naših tleh neki pravni odnos, ki da je bil že sklenjen v začetku IX. stoletja na Rižani pri Koprju. Ta odnos mora ostati nespremenjen, tako pravi mati podžupanja, kajti v nasprotnem primeru bi nastale motnje v tistem skladnem sožitju, ki je tako tipično za naše kraje. Morda vas bo zanimalo, na kateri dogodek se mati podžupanja sklicuje. Gre za veliki zbor visokih cerkvenih dostojanstvenikov in plemičev pa tudi meščanov iz Pulja, Trsta, Poreča in Novigrada, ki ga je sklical Karel Veliki, novi vladar Istre in Primorja. Navzoči velikaši so se cesarjevim poslancem pritožili proti nadvojvodi Ivanu, češ da jim je poleg drugega odvzel gozdove in njive ter na zapuščeni zemlji naselil Slovane: »Ipsi arant nostras terras et nostras runcoras, segant nostras pradas, pascunt pascua et de ipsis nostris terris reddunt pensionem Ioanni«. — »Oni orjejo naše njive in ledine, kosijo naše travnike, pasejo na naših pašnikih in od naše zemlje plačujejo Ivanu davek«. Tako so tožili prebivalci mest, ki sami niso imeli dovolj volje ne dovolj rok, da bi bili obdelovali svojo opustošeno zemljo. Ti v nebo vpijoči kriki niso naleteli na gluha ušesa. Nadvojvoda Ivan je namreč na zboru predlagal, naj ugotove, ali morejo Slovani ostati na zemlji, na kateri so že naseljeni, seveda, če to ne bo v škodo tožnikom. V nasprotnem primeru pa je predlagal, naj bi Slovane preselili na taka opustela mesta, kjer ne bodo nikomur v škodo, temveč celo v korist državi in splošni javnosti: »Si vobis placet ut eos mittamus in talia deserta loca, ubi sine vestro damno valeant commanere, faciant utilitatem in publico sicut et caeteros populos«.

Kot vidite, so mater podžupanjo po krivici izžvižgali, kajti tisti pravni odnos, o katerem je govorila, nikakor ne more biti nevšečen nikomur od njenih volilcev. Lepo bi bilo, če bi bilo mogoče nas Slovence preseliti »in deserta loca«, v opustele kraje, in se nas tako enkrat za vselej znebiti. Le škoda, da ne živimo v IX. stoletju, ampak tisoč sto let pozneje, in da se kar tako ne damo . . .

20. aprila 1979

Prejšnjo soboto sem bil na reviji zborov Primorska poje. Kot veste, že deset let zaporedoma prirejajo na tej in na oni strani meje nekakšno olimpiado zborovske pesmi, za katero zares velja De Coubertinov stavek, da ni pomembno zmagati, pač pa sodelovati. Ne gre niti za tekmovanje v pravem pomenu besede, temveč za srečanje, za soočenje z občinstvom, ki je navdse plodno in tudi zelo priljubljeno. Je tudi način, s katerim Slovenci kot v dobi čitalnic, v času prvega političnega prebujanja, v času fašističnega nasilja in osvobodilnega boja izpovedujemo svojo voljo po nacionalni bitnosti in kulturni ustvarjalnosti.

Ko sem tako gledal pevce, ki so prihajali na oder, in poslušal bolj ali manj dovršeno petje, si nisem mogel kaj, da ne bi bil globoko presunjen in mestoma celo ganjen obenem pa vesel, ker sem v njihovih vrstah opazil toliko mladih, svežih obrazov. Nenadoma sem se tudi zavedal, da so si ti za pesem navdušeni ljudje, kljub razlikam v nošah in v umetniški dovršenosti nenavadno podobni: iskal sem pridevnik, s katerim bi se jih dalo označiti, in ga tudi našel. Rekel bi, da so nekako otroško naivni. Obotavljal sem se, preden sem sam sebi izpovedal to oznako, še bolj pa, preden sem jo napisal in izrekel, ker nikakor ne bi želel, da bi me kdo napak razumel. Ne gre za podcenjevalno sodbo, temveč za ugotovitev, da se Slovenci še nismo otresli nekega, rekel bi kmečkega, prvinskega pogleda na svet, ki nas sili k temu, da grenko resničnost, v kateri živimo, takó ali drugače žlahtimo, s tem da jo preoblikujemo v umetniško govorico. Namesto da bi, kot se marsikdaj dogaja v moderni družbi, odgovarjali na nasilje z nasiljem, na psovko s psovko, na udarec z udarcem, v svoji mehki pojemo, delamo, ponujamo roke v spravo in v tovariški stisk. Zgodovina nas je že večkrat poučila, da je v svetu volkov nevarno biti ovca, a mi se še nismo spametovali in se najbrž tudi ne bomo. In prav je tako. Naj drugi kar tulijo; mi bomo na njihovo lajanje odgovorili s svojo »naivno« pesmijo, v prepričanju, da so vrednote, ki jih z njo izpovedujemo: hrepenenje po ljubezni, miru in sreči nepremagljive, neumrljive . . .

24. aprila 1979

Leta 1848 so se tržaški Slovenci zelo trudili za ustanovitev slovenskih šol tudi v ožjem mestnem središču, ker so se zavedali, da je vzgoja v materinem jeziku ena od osnovnih pravic vsakega človeka. V svojem časopisu Slavjanski rodoljub so na dolgo in široko pisali o tem vprašanju, in to z zavestjo, ki da slutiti, kako jih je lastna kulturna zaostalost skelela in žalila. »Kar je nas iz pretečinega stoletja«, tako piše dopisnik Slavjanskega lista, »ali pa v prvih desetkah tekočiga rojenih, le z žalostjo se oziramo in spomnujemo na leta svoje mladosti, ki smo jih po šolah živeli. Kako smo si morali glave beliti — prvič z nemškimi — in kmalu potle z latinskimi besedami in rečmi! V materinem jeziku pa nismo nobeniga uka slišali.«

Ker jih je gnala pravična zahteva, da bi se uveljavil slovenski jezik v javnem življenju, so torej leta 1848 zahtevali, naj se tudi v Trstu odpro slovenske šole. Dne 2. septembra tistega leta je namreč izšel ministrski odlok, ki je določal, da mora v vsem cesarstvu materin jezik otrok postati tudi njihov učni jezik. Avstrijske oblasti so interpretirali ta odlok pravilno: češ, v Trstu naj odpro tako italijanske kot nemške in slovenske osnovne šole. Proti temu pa se je postavila začasna občinska komisija, v kateri se je posebno izkazal italijanski liberalni prvak De Rin, ki je zagotavljal, da bi bilo nadvse čudno ustanoviti toliko šol, kolikor je narodnosti, saj eno samo mesto ne more imeti dveh ali treh materinih jezikov. Kot vidimo, so teze o »neoskrunljivem italijanstvu Trsta« vedno ene in iste. Rastejo iz zakrknjene in hotene slepote pred resnično etnično podobo mesta in iz prepričanja, da je dovolj kakšno sončno jasno resnico zanikati, da se bo razblinila v nič. Kar pri vsej stvari človeka jezi in žali, ni toliko trhllost dokazov, s katerimi so si dajali prav De Rin in njegovi nasledniki, temveč to, da je mogoče po dveh svetovnih vojnah, po burnem socialnem in političnem razvoju v so-

dobnem Trstu še vedno razglašati take in podobne parole in z njimi dosegati aplavz dobršnega dela prebivalstva.

26. aprila 1979

Zadnjič sem imel opravka v novem študentskem domu v bivšem hotelu Regina, ki je bil nekdaj središče slovenskega kulturnega življenja in so ga fašisti, kot veste, po prvi svetovni vojni požgali in se s tem dejanjem pred svojim prihodom na oblast pokazali, kako nameravajo ravnati z nami. Bilo je prvič, da sem stopil v tisto častitljivo stavbo, ki je tudi z arhitektonskega vidika vredna občudovanja, saj je delo velikega mojstra Mara Fabianija. S tihim spoštovanjem sem se skozi veliko dvorano napotil proti sprejemnemu pultu, kjer me je čakala starejša, debelušna gospa. Vprašal sem jo, ali bo tam zborovala skupščina študentov, ki naj bi razpravljala o globalni zaščiti Slovencev. Odgovorila je razdraženo, kakor da bi jo osa pičila, da ona ničesar ne ve in da brez dovoljenja uprave ne bo nikakršne skupščine. Takoj sem razumel, koliko je ura, in ji samo odvrnil, da so študentski domovi tu zato, da se v njih študentje srečujejo, in da ne vem, zakaj bi morali prosjati upravo za posebna dovoljenja. Njene besede, ki se jih natančno več ne spominjam, so bile zelo osorne in iz vsega bi se bil lahko razvil kar živahen prepir, če se mi ne bi bilo zdelo bolj pametno, da odidem. Odšel sem brez pozdrava in trdo zaprl za sabo vhodna vrata. Na njih sem prvič opazil trojezični napis: Opera Universitaria, Universitätsverwaltung, Sveučilišna uprava.

Kot vidite v italijanščini, nemščini in srbohrvaščini. Da bi si univerza privoščila napis tudi v slovenščini, bi bilo preveč, saj bi s tem priznala, da smo v Trstu tudi Slovenci in da imamo v njem domovinsko pravico. Na srečo je tu zgodovina, ki nam pravi, s čigavimi žulji je bil zgrajen naš Narodni dom.

20. maja 1979

Zadnjič sem dobil nenavadno darilo: vrsto razglednic, dopisnic, listkov iz let pred prvo svetovno vojno in po njej. Ležali so na podstrešju pri sorodnikih nekega prijatelja, ki jih je po njihovi smrti podedoval in mi jih izročil. Sedaj so na moji pisalni mizi. Jemljem jih v roke z nekakšno sinovsko pieteto, kakor da bi izhajali iz zapuščine mojega očeta, kateremu bi bili pošiljatelj in naslovniki razglednic lahko starejši bratje. Celo pisava na njih se mi zdi podobna njegovi. Velika je, nekoliko okorna, vendar skladna. Vidi se, da je bil lep opis v avstrijskih šolah pomemben predmet.

Kot sem rekel, je skupina razglednic iz dobe pred prvo svetovno vojno. Že na prvi pogled dokazuje, kako zavedni so bili takrat naši ljudje. Na skoraj vseh so nalepljeni poleg običajnih znamk s portretom Franca Jožefa tudi tako imenovani narodni koleki, ki niso imeli legalne veljave, pa so jih ljudje kljub vsemu kupovali in lepili na ovojnice, ker je izkupčček šel v prid Ciril-Methodove družbe. Na takem koleku se šopiri brhko dekle v gorenjski narodni noši s pečo na glavi in s »šparovčkom« v roki, pod njo pa vabi napis: Mal položi dar-domu na oltar! Na pismu, poslanem iz Istre, je prilepljen kolek s sv. bratoma Cirilom in Metodom, ki razglašata v hrvaščini: Prosvjetom-slobodi (s prosveto k svobodi). Na razglednici, na

kateri je podoba hiše Josipa Godine — Vrdeljskega z vzdano spominsko ploščo, je kolek z materjo, ki kaže sinu vzhajajoče sonce. Pod njo napis: Narod sebi.

Iz zadnjih dni Avstrije in prvih časov italijanske vojaške okupacije je cela vrsta zanimivih listkov, ki nam pričajo, katera sta bila glavna problema naših ljudi v tistem trenutku: »skrb za hrano in za usodo Trsta ter okolice. Na listku, ki ga je izdal okrajni Narodni svet na Opčinah, piše na primer, da g. Milkovič Stefan, Bane št. 38, lahko dobi iz aprovizacijskega skladišča 25 kg moke. Datum, 9. XI. 1918, pet dni po kapitulaciji Avstro-Ogrske. Še bolj zanimiv je list, ki ga je izdal Krajni narodni svet v Trstu 14. nov. 1918. Italijanske čete so že bile v mestu, vendar so Slovenci še vedno upali, da njihova usoda še ni zapečatenata in da bodo italijanskim sledili še zavezniški vojni odredi, kar naj bi jamčilo, da bodo primorski Slovenci lahko sami odločali o svoji prihodnosti. Tekst listka je tako zanimiv in nam toliko pove o iluzijah, pričakovanjih, čustvih naših ljudi, da se ga spleča zabeležiti: **NARODNIM ODBOROM V TRŽAŠKI OKOLICI!**

Krajni Narodni Svet v Trstu poziva narodne odbore v tržaški okolici, naj na primeren način organizirajo priprave, da se v *slučaju prihoda ententnega brodovja v Trst* razobesijo slovenske trobojnice v čimvečjem številu.

Ako bi Narodni Svet pravočasno izvedel čas prihoda, bo ta prihod objavljen v »Eдинosti« ali na kak drug način; ta objava naj se smatra kot poziv, naj se slovenske trobojnice razobesijo in naj se slovensko prebivalstvo udeleži sprejema v čimvečjem številu.

Ako bi se pa prihod brodovja ne mogel pravočasno sporočiti v okolico, naj se zastave razobesijo po odredbi posameznih krajevnih odborov, čim izvedo le-ti na drugačen način z vso gotovostjo, da je že prispelo v Trst brodovje. Italijanska zastava se mora v vsakem slučaju spoštovati.

Za konec še en listek z dne 11. nov. 1918. Pisan je v italijanščini, izdal pa ga je komandant italijanskega prezidija na Opčinah, ki niso še postale Opicina, ampak so bile še vedno brez vrinjenega *i*. Komandant Colli pooblašča torej nekega neznanca, verjetno peka, da iz skladišča dvigne tri »žaklje« bele moke, ki naj služijo za pripravo kruha, namenjenega vojski. Na listku je še pripis, ki se mi zdi zelo značilen za neko mentaliteto in za neko izvajanje oblasti: »Urad je brez kolekov«. Podpisano: Colli. Kot vidite, so naši ljudje v nekaj letih prešli od narodnih kolekov k državnim: prve so lepili na svoja pisma iz narodne zavesti, druge je začela zahtevati od njih vsemogočna birokracija, znanilka novih razmer, v katere se je bilo treba živeti.

30. maja 1979

Med vsemi besedami, ki sem jih našel v zadnjih tednih, so najbolj odjeknile v moji zavesti tiste, ki jih je med svojim obiskom na Poljskem izrekel papež v Gnieznu. Predstavil se je kot »prvi slovanski papež v zgodovini« in govoril vsem slovanskim narodom. Omenil je Hrvate, Slovence, Bolgare, Slovake, Čeha in Srbe in dejal: »Papež, kri vaše krvi, prihaja, da bo spregovoril pred vso Cerkvijo, Evropo in svetom o teh narodih in ljudstvih, ki jih pogosto pozabljajo.« Kako komentirati te misli, ki smo jih prvič slišali s papeškega trona, brez močnega čustvenega nemira, ki raste iz stoletne

ogroženosti, v kateri smo posebno mi, mali slovanski narodi živeli in se borili za svoj obstoj. Do danes so v našem imenu govorili pesniki in pisatelji, narodni buditelji, katerih glas pa je pogosto, prepogosto ugasnil v ozkih mejah domačega prostora. Prvič v zgodovini se je zgodilo, da nas je eden od velikih glavarjev človeštva poklical z imenom in nam priznal v zboru evropske srenje tisto mesto, ki nam gre.

Mislim, da sem človek, kateremu je nacionalizem tuj. Delam in živim v prepričanju, da je poglobljena vrednota spoštovanje vsake narodnosti, vere in ideologije, razen če se ne razbohota v organiziran kriminal, kot se je na žalost v našem stoletju nekajkrat zgodilo. To priznanje vrednot patriotizma, ki smo ga slišali s tako vzvišenega mesta, me je potrdilo v prepričanju, da je narodna zavest dragocenost, ki je ne gre zavračati, če naj človek ohrani tisto celovitost duha in misli, brez katere je podoben pomilovanja vrednemu pohabljenecu.

20. junija 1979

Od gostovanja zagrebškega narodnega gledališča v tržaškem Rossettiju so minili že trije tedni. V tem času sem bil več kot deset dni v Nemčiji, kjer navadno pozabim na zatoхло ozračje, v katerem moramo živeti v Trstu. Vendar na ogorčenje, ki sem ga čutil ob gostovanju Zagrebčanov, nisem pozabil. Narodno pozorišče je prišlo na vabilo tukajšnjega italijanskega stalnega gledališča gostovat z Gogoljevim Revizorjem. To delo dobro poznam, ker sem ga večkrat videl na odru. Upravičeno, mislim, lahko rečem, da je bila zagrebška postavitev najboljša, kar sem jih do sedaj videl. Bila je vaudevillsko poskočna, duhovita, zabavna, a vendar pošna tiste skrite resnobe, ki je tipična za Gogolja in jo je zaznal celo tako površen človek, kakor je bil car Nikolaj I. Po premieri Revizorja je namreč izrekel eno od redkih spoštovanja vrednih misli v svoji dolgi carski karieri: »Vse nas je udaril, mene pa še najbolj.«

A nočem vam govoriti ne o Gogolju ne o njegovi tako sodobni kritiki ruske družbe. Hočem vam govoriti o praznini, ki se mi je odprla nasproti, ko sem stopil v veliko Rossettijevo dvorano. Kako so v tisti praznini igralci sploh mogli tako bleščeče nastopiti, mi je še danes uganka. Meni se je ob pogledu na peščico ljudi, ki se je zvrstila pred odrom, stisnilo srce. Še bolj me je zabolelo, ko sem ugotovil, da smo v tisti poklapani sredi Slovenci v absolutni večini. Če nas ne bi bilo, bi odlični zagrebški ansambel imel morda deset gledalcev. Italijanski Trst je še enkrat dokazal svojo nekulturnost, provincialno nerazgledanost, starčevsko brezbriznost in celo nevljudnost. Ko gre italijansko stalno gledališče gostovat v Ljubljano, Zagreb ali Beograd, so teatri polni do zadnjega kotička, čeprav ljudje prav tako ne znajo italijansko, kot ne znajo italijanski Tržačani hrvaško. Vprašanje, ki se mi je izluščilo iz vsega doživetega, je bilo zelo jedrnato: »Čemu svinjam metati bisere?« Čemu se silimo ponujati naše kulturno delo, če je občinstvo v Trstu že tako in tako prepričano, da z naše strani ne more priti nič dobrega, zlahtnega, zanimivega. Ali ni za nas poniževalno, da se tako radodarno ponujamo, ne da bi dobili za svoje napore vsaj skromno zahvalo? Ali ni bolje, da se kratko in malo požvižgamo na srenjo, ki je obsojena na smrt in nam ne more ničesar dati? Kako že pravi Virgil v Dantejevi Božanski komediji? »Non ti curar di lor, ma guarda e passa!«

19. julija 1979

Eno od poslednjih sobot sem šel s svojo angleško prijateljico na potep po Sloveniji. Peljala sva se proti Cerknškemu jezeru in jo nato mahnila v Kočevje, in ker tam ni bilo ničesar videti, sva nadaljevala pot še na Rog. To gozdnato pokrajino v osrčju Dolenjske sem poznal samo iz Kocbekove Tovaršije, v kateri pisatelj tako prepričljivo opisuje svoja partizanska leta. V mislih na epopejo narodnoosvobodilnega boja sem zavozil v gozd še z večjim spoštovanjem, kakor po navadi, kadar stopim v to katedralo narave. Z avtomobilom sem se vzpenjal po strmeh pobočju, težko vozaril po makadamskih cestah in se ves čas spraševal, kako je bilo sploh mogoče boriti se v tistem težkem okolju. Po dolgi in naporni vožnji sva s prijateljico le prišla na Bazo 20, to osrednjo partizansko postojanko na Rogu. Stopila sva iz avta in se peš povzpela na vrh hriba, kjer je ohranjena z mogočnim obzidjem dreves in skal — gruča kolib — center osvobodilnega boja na Slovenskem. Moja prijateljica je vajena gradov, ker se je rodila v gradu, in je takoj opazila, da je Baza 20 pravzaprav naravna trdnjava, ki bi lahko kljubovala celi armadi. Nič nisem rekel, ker ne razglašam rad svojih patriotskih čustev, vendar si nisem mogel kaj, da ne bi bil sam pri sebi s ponosom ugotavljal, da so to v resnici naši gradovi, zgrajeni iz dreves, iz skal, iz barak. Morda niso slikoviti kot so gradovi drugih, bolj bogatih in številnih narodov, zato pa prav tako učinkoviti, še bolj, ker so nastali iz volje ljudstva, da se bori za njihovimi šumečimi obzidji za svobodo domovine.

26. julija 1979

Sprašujem se, kje sem najbolj živo občutil nacionalni zanos, in se ne znam odločiti med češkim Višegradom, poljskim Krakovom, ruskim Kremljem. A če dobro pomislim, bi se odločil za sobo v hiši svojega očeta. Sedaj vem, da je bilo prve dni maja 1945, nekaj dni, morda nekaj ur, preden so naše čete vkorakale v osvobojeni Trst. Sedeli smo okoli šivalnega stroja in gledali mamo, kako je šivala novo, nenavadno stvar: rdečo — belo — modro zastavo. Soba je bila polna odraslih, ki so veselo, nekam hlastno govorili, se tu pa tam zasmejali, ne da bi si bili mi otroci na jasnem o vsebini njihovega razgovora. Vedeli smo le, da je vsem svetlo pri duši, kakor po težki, moreči noči. Ko je bila zastava iz platnenih, prejšnje dni rdeče in modro pobarvanih rjuh sešita, so jo ženske razvile kakor praznji prt na mizi. Od nekod so prinesli peterokrako zvezdo iz kartona kot vzorec za drugo, izrezano iz rdečega platna ter jo potem prišli v bleščče belino srednjega polja. Nato so zastavo pritrdili na velik drog in jo izobesili na oknu: bila je velikanska, segala je s prvega nadstropja skoraj do pločnika in se rahlo napenjala v vetru, kakor živo, mavrično jadro. Zdelo se je, kakor da se je cela hiša spremenila v jadrnico in se bo zdaj zdaj odtrgala od tal in zajadrala v morje. Nekdo je tiho zapel: Naprej, zastava Slave, mama je slonela na oknu in komaj zadrževala solze, jaz pa sem vedel, kaj je domovina . . .